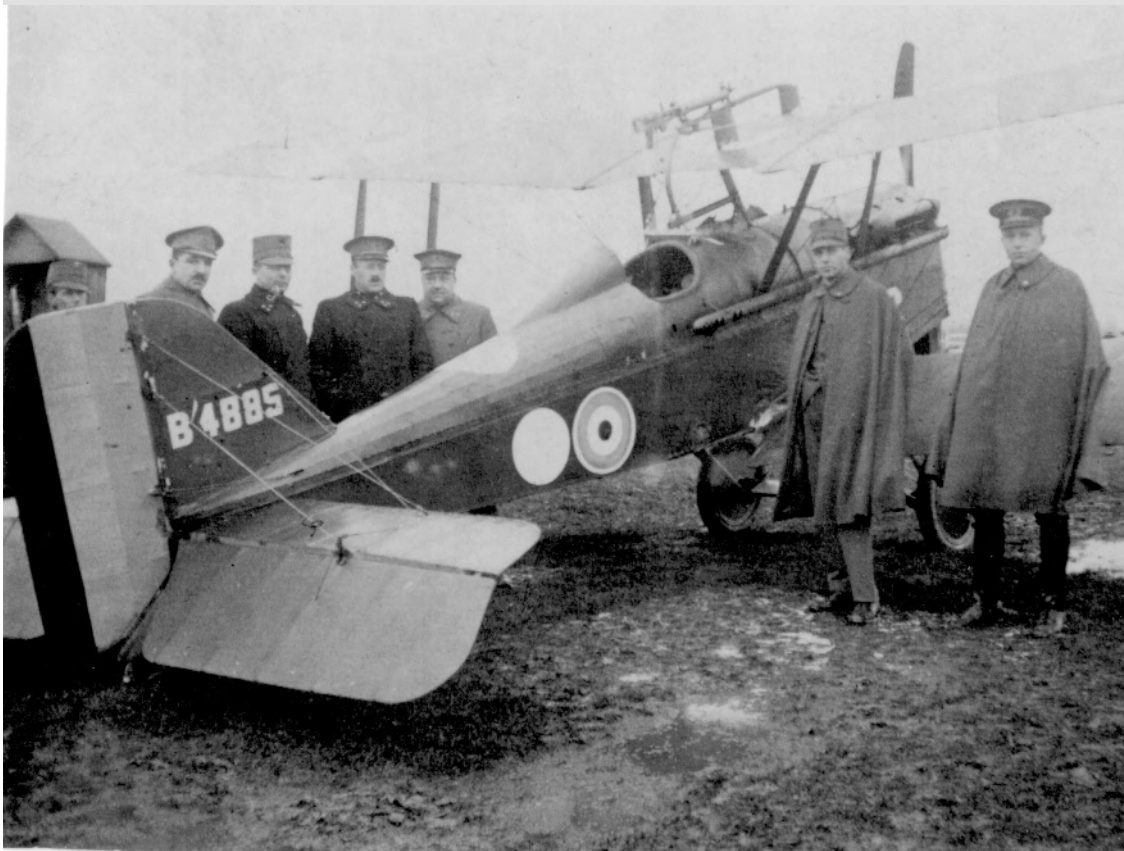

BRIELSE MARE

JAARGANG 14 - NUMMER 2 - OKTOBER 2004

*Mededelingen en historische bijdragen van de
Vereniging Vrienden van het Historisch Museum Den Briel*

COLOFON

De Brielse Mare is een tijdschrift dat twee keer per jaar wordt uitgegeven door de Vereniging Vrienden van het Historisch Museum Den Briel.

Dit tijdschrift wordt automatisch aan de leden van de vereniging toegestuurd. Losse nummers zijn te bestellen via het secretariaat van de vereniging en te koop bij het Historisch Museum in Den Briel en in het Streekarchief.

ISSN:0927-8478

Prijs per nummer: □2,-

Correspondentie-adres van de vereniging:

Mevrouw Els Laroy-Meeuse

Van Almondeweg 70, 3231 CS BRIELLE

Tel.: 0181-413635. Fax: 0181-413635

Postrekening Vereniging Vrienden van het Historisch Museum

Den Briel: 208792;

Minimum contributie □9,60; familielidmaatschap □14,40 per jaar.

Aanmelding bij het secretariaat of d.m.v. het formulier op de website van de 'Vrienden': www.inter.NL.net/users/F.Keller/Tromp.html

Secretariaat Brielse Mare-redactie:

p/a Streekarchief V.-P. & R.

De Rik 22, 3232 LA BRIELLE

Postadres: Postbus 79, 3230 AB BRIELLE

Het e.v. nummer verschijnt in april 2005

Kopij uiterlijk eind januari 2005 bij het redactiesecretariaat.

Redactie:

A.A. van der Houwen (hoofdredacteur), F. Keller en K.J. Schipper.

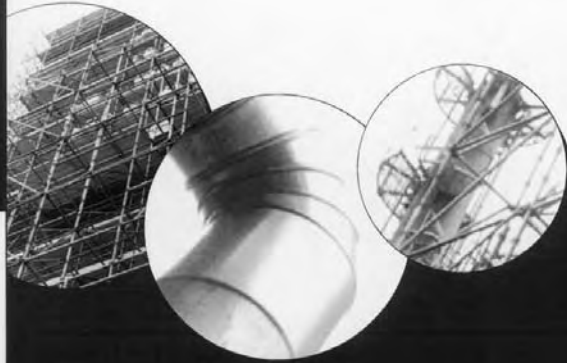
Omslagillustratie: een Britse SE-5A na een noodlanding nabij Brielle, januari 1918. Uiterst rechts de 2^e luitenant M. Dröge, commandant van de havenbatterij van Brielle. Met dank aan mw. C. Hartman-Dröge.

Druk: Drukkerij Brielle bv, Postbus 1, 3230 AA BRIELLE

BRIELSE MARE

Mededelingen en historische bijdragen van de Vereniging

Vrienden van het Historisch Museum Den Briel

R&M Spreeuwenberg, een vertrouwde uitdaging

In ruim vijftig jaar is R&M Spreeuwenberg uitgegroeid tot één van de meest toonaangevende bedrijven op het gebied van steigerbouw, isolatie en industriële dienstverlening.

R&M Spreeuwenberg is met name groot geworden door geen enkele uitdaging uit de weg te gaan.

Door vakmanschap, kwaliteit, veiligheid op top niveau, innovatieve service ontwikkeling en een multidisciplinaire benadering, kunnen onze opdrachtgevers vertrouwen op een traditionele hoge kwaliteit in onze dienstverlening.

R&M Spreeuwenberg

Werfplein 5 • 3238 BH Zwartewaal
Telefoon 0181 667300 • Fax 0181 663987
info@rmspreeuwenberg.nl • www.rmspreeuwenberg.nl

Inhoud

Openingstijden en prijzen museum	4
Van de redactie	5
Verenigingsnieuws	6
Museumnieuws	8
Archiefnieuws	11
Historische bijdragen	
- De noodlanding van Owen Thamer	13
- Coöperatieve Stoomzuivelfabriek 'De Eersteling'	24
- Voordracht van Multatuli brengt de Brielse krantenwereld in het geweer	33
- Twee Brielse vriendschapsboekjes	49
- Uit de streek	59
Aanmeldingsformulier 'Vrienden'	60
Auteursinstructies	61
Belangrijke telefoonnummers en internetadressen	61

Cadeaubon

Voor:

*Goed voor de 'Brielse Mare',
met persoonlijk lidmaatschap van de 'Vrienden
van het Historisch Museum Den Briel',
tot eind*

Van:

Brielle,

Deze bon is tijdens de geldigheidsduur voor de boven genoemde persoon
triviale goed voor gratis toegang tot het Historisch Museum Den Briel

***Een apart cadeau:
abonnement op de 'Brielse Mare'***

Inlichtingen en bestellingen bij de
secretaris, Els Laroy-Meeuse,
tel. & fax: 0181-413635
e-mail: r.jlaroy@freeler.nl

Openingstijden en prijzen museum

	1 apr t/m 31 okt	1 nov t/m 31 maart
di-vr	10.00 - 17.00 uur	10.00 - 16.00 uur
za	10.00 - 16.00 uur	10.00 - 16.00 uur
zo	12.00 - 16.00 uur	gesloten

Gesloten op maandagen, oud- en nieuwjaar, Koninginnedag, 1^e en 2^e paasdag, 1^e pinksterdag en 1^e en 2^e kerstdag. Op Hemelvaartsdag en 2^e pinksterdag openstelling als op zondag. Op 1 april gratis toegang.

Prijzen:	Kinderen tot 4 jaar	gratis
	Kinderen 4 t/m 12 jaar	1,-
	Iedereen ouder dan 12 jaar	2,-
	Geuzenkaart (gezin met kinderen t/m 12 jaar)	4,50
	Groepen (op aanvraag): meer dan 10 pers.	1,- pp
	Scholen vanaf 10 personen	0,50 pp
	Leden vriendenvereniging, MJK, Ver. Rembrandt en CJP	gratis
	Audiotour Museum en Stadshart	2,27 (Borg 8,-).

Adres: Markt 1, 3231 AH Brielle. Balie: tel.(0181) 475475; kantoor: (0181) 475477; fax: (0181) 475476; www.historischmuseumdenbriel.nl

	AANNEMINGSBEDRIJF L. D. van DIJK BV Sinds 1965	
	nieuwbouw, verbouw, renovatie en restauratie metsel- en betonwerken reiniging en ontstopping van rioleringen volledige verzorging van vergunning, subsidie-aanvragen en tekening	
VOOR INLICHTINGEN/OFFERTE: NOBELSTRAAT 81 - BRIELLE - 0181-415038/416506 - FAX 0181-416457		

Van de redactie

Het Historisch Museum Den Briel slaat de vleugels uit. Na enkele maanden ‘proefstomen’ werd onlangs het Stenen Baak officieel geopend voor het publiek. Daarmee is het museum een dependance rijker, die enerzijds de geschiedenis ter plaatse belicht en anderzijds een verwijfs functie zal hebben naar het museum zelf. De vereniging, en namens deze de voorzitter, heeft zich bij de opening niet onbetuigd gelaten.

Nadat u weer bijgepraat bent over het reilen en zeilen in vereniging, museum en archief, is er een viertal historische bijdragen om uw hart aan op te halen.

We beginnen met een uitvoerig verslag van het wie, wat, waar en waarom van een noodlanding van een Brits vliegtuig in 1918. Vervolgens verdiepen we ons in de opkomst en ondergang van de coöperatieve stoomzuivelfabriek De Eersteling aan het Scharloo. We vervolgen met een verslag van het bezoek van Multatuli. Met zijn optreden gooide hij een knuppel in het Brielse kippenhok. In de krant namen voor- en tegenstanders elkaar op de korrel. Heel andere schrijverij komen we tegen in de zogenaamde vriendenboekjes, waaraan het laatste artikel is gewijd. Om u alvast een voorproefje te geven van de mierzoete versjes die u daarin mag verwachten wil ik het gedichtje van de 15-jarige Antonette Bladergroen voor haar evenoude vriendin Coosje van Kruijne nazeggen: ‘Vergun mij in uw hart een waare vriendschap wooning. ‘k Zal altoos dankbaar zijn voor deeze gunst betooning’.

De redactie hoopt u weer van dienst te zijn geweest.

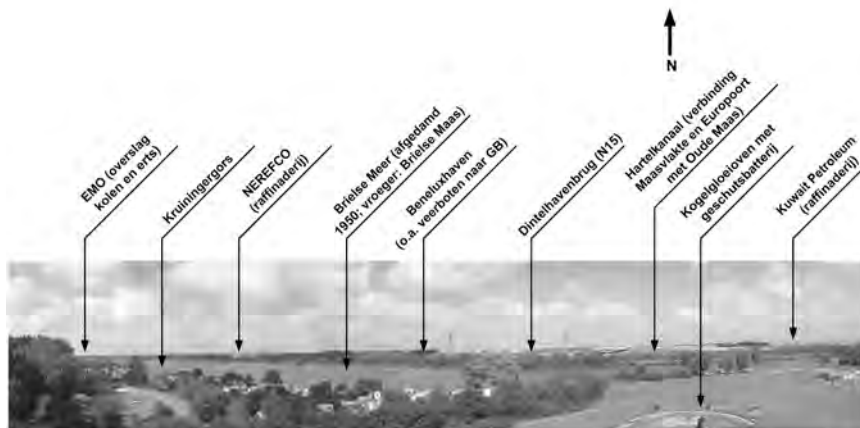
Veel leesplezier!

Aart van der Houwen

Verenigingsnieuws

In eerste instantie wil het bestuur de dank uitspreken aan alle leden die met kleine of grote giften hebben meegeholpen de financiering van de restauratie van de schilderijen van Cornelis en Maria Sijdervelt mogelijk te maken. Aangezien bij de restauratie ook geen tegenvallers zijn opgetreden kan dit project binnenkort succesvol worden afgerond. Omstreeks het tijdstip van het verschijnen van deze Mare zullen de in bruikleen van het Instituut Collectie Nederland (ICN) verkregen schilderijen worden tentoongesteld.

Ter gelegenheid van de herinrichting van de schilderijenverzameling werden eerder in de 'Mare' verschenen artikelen over schilderijen in een herdruk 'Topstukken uit de collectie van het Historisch Museum Den Briel' gebundeld. Het eerste exemplaar zal bij de officiële presentatie van de in bruikleen verkregen schilderijen aan het museum worden aangeboden; tevens zal het boekwerkje bij de najaarsledenvergadering te koop zijn.

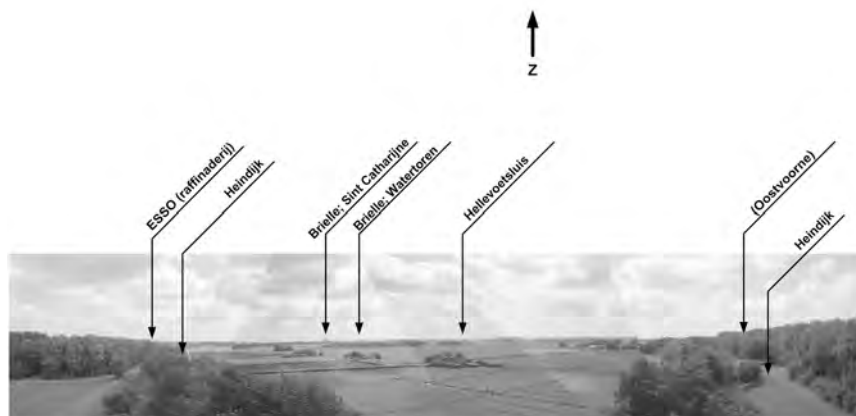

Stenen Baak: Panorama sector Noord, zoals thans aangebracht op de toren.

De dank van het bestuur gaat ook uit naar de vrijwilligers in onze vereniging die werk achter de schermen verzetten. Zo wordt thans een tekst over de ‘Stenen Baak’ in het Duits, Engels en Frans vertaald. In de ‘Stenen Baak’ is er een leuke audiovisuele presentatie, maar in verband met de daarmee gemoeide kosten tot nu toe alleen het Nederlands. Overigens moet ten aanzien van vrijwilligers worden vastgesteld dat de groep ‘vaste krachten’ door verhuizing wat klein is geworden; versterking is dus gewenst.

Bij de opening van de toren voor het publiek op 3 juli 2004 is gebleken dat het ontbreken van een panorama als gemis werd ervaren. Als ‘Vrienden’ hebben we ter gelegenheid van de viering van de afronding van het project ‘Herinrichting Stenen Baak’ aan het museum een panorama bestaande uit de twee hieronder afgedrukte foto’s aangeboden.

F.K.

Stenen Baak: Panorama sector Zuid, zoals thans aangebracht op de toren.

Museumnieuws

De bezoekersteller van het Historisch Museum Den Briel staat ten tijde van dit schrijven op ruim 5.400. Dit is vooral te danken aan de leerlingen van het Voortgezet Onderwijs die begin 2004 de tentoonstelling Taal & Tekenen bezochten, kinderen van basisscholen op Voorne die een bezoek brachten aan de tentoonstelling 'Vis het uit', 'Spel en Spelen op Voorne' en bezoekers van de tentoonstelling 'Vis voor een prikkie'. Laatstvermelde tentoonstelling, die in samenwerking met de Historische Werkgroep Zwartewaal tot stand kwam, duurt nog tot en met het einde van de cultuurmaand (31 oktober a.s.). Thans wordt de laatste hand gelegd aan educatief materiaal voor specifieke onderwijsgroepen.

Tijdens Open Monumentendag op 11 september jl. werd onder grote belangstelling het 'project Herinrichting Stenen Baak' feestelijk afgesloten door de heer L.P. Klootwijk (wethouder van de gemeente Westvoorne en tevens bestuurslid van het Recreatieschap Voorne, Putten en Rozenburg), de heer G. Schonenburg (directeur projecten van de Rijksgebouwendienst) en de heer W. Kruikemeier (wethouder van de gemeente Brielle). De heer F. Keller schonk de projectpartners namens de Vereniging van Vrienden van het Historisch Museum twee foto's, gemaakt vanaf het dak van de toren: een vergezicht van het platteland richting Brielle en een vergezicht van het industriegebied ten noorden van Oostvoorne. De toren, voorzien van een klein aantal museale objecten en een indrukwekkende audiovisuele presentatie, een staaltje van vernuft gerealiseerd door Kappelhof & Fermont te Rotterdam, was voor het publiek al eerder opengesteld, nl. op 3 juli jl. Sindsdien hebben de baakwachters van de Stenen Baak zo'n 1600 bezoekers mogen ontvangen.

Voor de resterende periode van dit jaar staat nog een aantal activiteiten op stapel. In oktober zal de zogenoemde regentenverdieping worden heringericht tot een portrettengalerij en worden aangevuld met nieuwe bruiklenen van het Instituut Collectie Nederland en de Stichting Merula Weeshuis. In het Waaggebouw zal na de tentoonstelling 'Vis voor een prikkie' de haringbuis worden geplaatst. Uiteraard heeft dat tot gevolg dat de overige objecten daar van plaats zullen veranderen.

Vanaf eind november staat de tentoonstelling Interieur op het programma, de laatste tentoonstelling in een reeks van drie binnen het driejarig project V*E*T (Voornes Eigen Tijd). Vanaf het vroege voorjaar van 2005 zal een expositie worden getoond van tekeningen, prenten en schilderijen met de stad Brielle of het landschap rondom Brielle als onderwerp. Behalve uit de eigen collectie hoopt het museum veel particuliere bruiklenen te kunnen tonen.

Op het gebied van collectiebeheer wordt verder gewerkt aan de implementatie van het project 'Voortgang collectieregistratie'. Een groot onderdeel van dit project bestaat uit het digitaliseren van afbeeldingen uit het fotoarchief en deze te koppelen aan het registratiebestand.

Op het gebied van educatie en publieksbegeleiding zullen de komende tijd verschillende educatieve producten worden ontwikkeld, zowel bij de tijdelijke tentoonstellingen als bij de vaste presentatie(s).

Het museum neemt deel aan het pilotproject Museummakers, een initiatief van het Erfgoedhuis Zuid-Holland, waarbij leerlingen en museummedewerkers (vast en vrijwillig) als makers samenwerken. Zo zullen veertien leerlingen van groep 1 vmbo van het Maerlantcollege op verschillende onderdelen bijdragen aan de realisatie van

de tentoonstelling Interieur: samenstelling, opbouw en inrichting, klimaatbeheersing, publiciteit en de opening.

De educatieve projecten worden ontwikkeld en uitgevoerd door Liesbeth Eshuis (zie foto), die sinds 1 juli jl. voor de periode van een jaar als medewerker educatie en publieksbegeleiding aan het museum is verbonden.

M.H.

Liesbeth Eshuis, de nieuwe medewerker educatie en publieksbegeleiding.

Vrienden werven Vrienden

Kent u iemand die mogelijk lid zou willen worden? - Geef dit dan door aan de secretaris:

Mevrouw Els Laroy-Meeuse
Van Almondeweg 70
3232 CS Brielle
Tel. & Fax 0181-413635
e-mail: r.jlaroy@freeler.nl

Op hetzelfde adres is ook promotie-materiaal te verkrijgen.

Archiefnieuws

Bewaren

Een van de meest belangrijke taken, zo niet de belangrijkste, van een archiefdienst is het bewaren van archiefstukken. Maar dan praten we wel over bewaren met de grote B. Archiefstukken moeten zodanig worden bewaard dat zij er over honderden jaren nog net zo fris uit zien als op het moment dat ze werden opgemaakt en worden daarom met de grootst mogelijke zorg omringd. Zo worden ze opgeslagen in zuurvrije omslagen, eventueel met zuurvrije hechtmechanismen, en dito dozen en vervolgens in een archiefruimte geplaatst, die aan zware eisen moet voldoen.

Archiefbewaarpplaats

In 2000 zijn de regels waaraan een archiefbewaarpplaats moet voldoen, door de minister aangescherpt in zijn "Regeling bouw en inrichting archiefruimten en archiefbewaarpplaatsen". Daarin zijn bepalingen opgenomen over de dikte en brandwerend vermogen van deuren en muren, de temperatuur en relatieve luchtvochtigheid, de luchtverversing, het niveau van verlichting en UV-straling, de aanwezigheid van blusmateriaal enz.

Daarbij moet gelet worden op het doel van de ruimte: verschillende materialen vereisen namelijk verschillende bewaaromstandigheden. Zo is de ideale temperatuur voor papier en perkament 17°C, terwijl fotomateriaal over het algemeen gebaat is bij veel lagere temperaturen. Om verval van kleurenfoto's en dia's tegen te gaan is het noodzakelijk om deze te bewaren in een gekoelde omgeving van tussen -2°C en -20°C. Het streekarchief heeft gelukkig voornamelijk zwart-wit fotomateriaal op papier; daarbij gelden als boven- en

ondergrenzen: 17°C boven en 20°C onder nul. Zodoende is het niet nodig om een afzonderlijke ruimte in te richten.

Archiefbescheiden

De voorgaande regeling is erop gericht de stukken veilig en in goede conditie te bewaren. Maar met het idee ‘een goed begin is het halve werk’ in het achterhoofd, heeft de minister gelijktijdig de ‘Regeling Duurzaamheid Archiefbescheiden’ vastgesteld, waarin de kwaliteit van de archiefbescheiden zelf voorop staat. Hierbij draait het om de kwaliteit van de informatiedragers en de verpakkingen daarvan. Op het eerste oog lijken de bepalingen misschien vergezocht, zoals de eis dat het door de overheid gebruikte papier aan de NEN 2728 moet voldoen en de inkt aan de ISO 11798. Nadere beschouwing maakt echter duidelijk dat het in de regeling vooral te doen is om de zwakke plekken van digitale archivering te versterken. Zo is een standaard aangewezen waarin computerbestanden dienen te worden opgeslagen, zodat deze over vele jaren en misschien zelfs decennia moeiteloos geraadpleegd kunnen worden. We zeggen misschien, omdat de ontwikkeling in de automatisering zeer snel gaat en een standaard van vijf jaar eerder vaak hopeloos ouderwets is.

Bewaren

Bewaren is dus zeker geen passieve bezigheid waarbij slechts toezicht wordt gehouden zodat er niet teveel wordt weggegooid. Integendeel, het wordt meer en meer een actieve bezigheid, waarbij voortdurend gecontroleerd moet worden of (met name) digitale informatiedragers nog toegankelijk zijn.

A.v.d.H.

De noodlanding van Owen Thamer

Drs. A.A. van der Houwen

Oorlog

Ons land bleef gedurende de Eerste Wereldoorlog neutraal. Daarmee kon de oorlog echter niet volledig buiten de grenzen gehouden worden, daarvoor was de strijd te dichtbij. Het leger was gemobiliseerd en ieder dorp of stad had wel een garnizoen van enige omvang. Meer dan een miljoen Belgische vluchtelingen werden opgenomen, waarvan de meesten in kampen werden ondergebracht. Kleine aantallen werden verspreid over het land en enkelen ook op het eiland Voorne. Door de oorlog en blokkades op zee werden veel goederen schaars en moesten op de bon, in iedere gemeente werd een distributiedienst opgericht. Ook de feitelijke strijd kon niet worden genegeerd. Het gedreun van de zware beschietingen die regelmatig aan het front plaatsvonden was zelfs in Brielle goed te horen. Vliegtuigen van de strijdende partijen schonden bovendien het Nederlandse luchtruim en lieten het daar niet bij. Britse toestellen wierpen in 1917 bommen op Zierikzee, Goes en Sluis. Daartegen kon men overigens weinig uitrichten; luchtafweergeschut was in deze jaren nog volop in ontwikkeling. Slechts een enkele keer slaagde men erin om vliegtuigen te raken of zelfs maar te verjagen. Zo werd een Duitse Gotha neergehaald bij Nieuw Beerta in Groningen, maar niet eerder dan dat het toestel zonder problemen ons land dwars was overgevlogen vanuit Zeeland!

Vliegtuigen boven Brielle

Voor velen waren vliegtuigen in die jaren, meer nog dan tegenwoordig, bezienswaardigheden. Het simpelweg overvliegen van een

toestel was reden genoeg voor een vermelding in de krant. Zo stond in de zomer van 1915 in de Brielsche Courant: ‘Gistermorgen, ongeveer half een, is een vliegtuig over onze gemeente gepasseerd. Hoewel de motor goed hoorbaar was, kon men de vliegtuig moeilijk zien, daar zij een verbazende hoogte bereikt had. Herhaalde malen ging ze boven de wolken’ en elf weken later: ‘Gisteren vloog, in de richting van den toren een vliegtuig (tweedekker) over onze gemeente’.

Het weekblad De Prins drukte deze foto af. De officier van gezondheid, 1e luitenant C. Hoek is met een kruisje aangegeven. De witte cirkel op de romp van het toestel is het herkenningsteken van het 60^e squadron (fotograaf Van Leer).

Een noodlanding

Op 6 januari 1918, omstreeks half drie ‘s middags, vloog er een vliegtuig laag over Brielle. Al snel werd duidelijk dat het in moeilijkheden verkeerde en een landingsplaats zocht. In de Langewei zette de piloot het toestel aan de grond. Het was

zondagmiddag en verschillende mensen waren juist een wandeling aan het maken. Zoals de officier van gezondheid C. Hoek, die toevallig aan de Langeweg wandelde en als eerste bij het vliegtuig was. En Leendert van Adrighem, die langs de Langesingel liep en enkele sloten oversprong om zo snel mogelijk bij het toestel te komen. En zoals ook Joh.H. Been; hij was net teruggekeerd van een wandeling met zijn hond, toen hij door zijn burens werd gealarmeerd. Tegen de tijd dat hij op de wei buiten de Langepoort arriveerde, zag het daar zwart van de mensen.

Het toestel

Het toestel dat bij Brielle geland was, was niet zomaar het eerste het beste. ‘Een prachtig voorwerp’, merkte Been terecht op in zijn dagboek, ‘dat ik goed bekeken heb’. Hoewel Been, evenals de andere aanwezigen, weinig vergelijkingsmateriaal zal hebben gehad, was het vliegtuig inderdaad ‘een prachtig voorwerp’. Het betrof een RAF SE-5A, dat nog geen jaar eerder zijn intrede had gedaan. Het was een verbeterde versie van de SE-5, waarbij de verbetering, naast kleine wijzigingen als de verkleining van vleugels en de ruit, vooral de zwaardere motor betrof. De SE-5, waarvan er overigens nog geen zestig zijn gebouwd, had een Franse Hispano Suiza (HS) watergekoelde motor van 150 pk, de SE-5A één van 200 pk. Het toestel was behoorlijk wendbaar en zeer stevig gebouwd. Het was vrij hoekig en bestond uit een houten geraamte dat met linnen was bekleed, met uitzondering van het voorste deel van de romp dat geheel met triplex was afgedekt. S.E. staat voor ‘Scout Experimental’ en gaf daarmee ook direct het doel aan: verkenning. Daar was het toestel ook mede op ontworpen; door de romp smal te houden had de vlieger goed zicht naar beneden.

De bewapening bestond uit een Vickers mitrailleur links op de romp,

en een Lewis mitrailleur die op de bovenzvleugel was geplaatst. Recht voor de piloot was ten slotte een verrekijker geplaatst. In het gevecht bleek de SE-5A al gauw een formidabele gevechtsmachine te zijn en, zeker in het begin, zelfs superieur. Het was bovendien een redelijk warme machine, wat tijdens vliegen op grote hoogte, en vooral in de winter, een pluspunt was. Het werd dan ook het favoriete type van veel van de bekendste azen van het Gemenebest. Albert Ball, James McCudden en William 'Billy' Bishop scoorden volop met de nieuwe jager.

De cockpit van een SE-5A met het aangepaste kleine windscherm en de karakteristieke verrekijker, links daarvan de Vickers-mitrailleur.

Het gelande toestel was gebouwd door de Royal Aircraft Factory te Farnborough, waar het geregistreerd was als B4885. Bij zijn bouw kreeg het, vanwege de enorme vraag naar vliegtuigen en het

achterblijven van motoren, ‘slechts’ een HS 150 pk motor. In oktober 1917 werd het toestel ingezet bij het 56^e Squadron, misschien wel het meest roemruchte Britse Squadron uit de Eerste Wereldoorlog. Slechts tien dagen later verongelukte de piloot, luitenant A. Dodds, zodanig met de B4885 dat het vliegtuig naar een Repair Park moest. Daar kreeg het toestel waarschijnlijk ook de zwaardere motor die het verdiende. Het duurde tot 3 januari 1918 voordat het toestel opnieuw kon worden geplaatst. Nu ging het naar het 60^e squadron. Drie dagen later landde het toestel onbeschadigd nabij Brielle.

Nederlandse belangstelling

Niet alleen Been had vol bewondering om het vliegtuig heen gelopen. Ook officieren van de Nederlandse Luchtvaartafdeling (L.V.A.) waren in hun nopjes over het toestel. Het was de eerste (en tevens laatste) SE-5A die onbeschadigd in ons land landde en zij konden niet wachten om het vliegtuig in de eigen luchtvloot op te nemen. Formeel diende Nederland, als neutraal land, de vliegtuigen te interneren. Na de oorlog zouden de toestellen dan tegen betaling van kosten van opslag e.d. aan de betreffende landen terug worden gegeven. In de praktijk zouden deze landen echter geen belangstelling meer hebben voor het oorlogstuig en zouden wel genegen zijn het te verkopen. Met dit in het achterhoofd spande de L.V.A. zich in om de beste vliegtuigen op te eisen. Zodoende wist de Afdeling een vloot van zeer gevarieerde samenstelling te vergaren. Het was namelijk niet de eerste keer dat een vlieger door verkeerde navigatie of gebreken een noodlanding op Nederlands grondgebied moest maken. Integendeel, in Zeeuws-Vlaanderen kwam dit zo vaak voor, dat men ging spreken van de ‘fabriek van Cadzand’. Van de 107 buitenlandse toestellen die tijdens de Eerste Wereldoorlog in Nederland een noodlanding maakten, nam de L.V.A. er niet minder dan 69 in gebruik.

Het 'Brielse' vliegtuig werd onmiddellijk onder militaire bewaking gesteld; de mensen die er kort tevoren nog omheen hadden gedrongen werden op afstand gehouden. Twee dagen later werd het toestel gedemonteerd en op grote vrachtwagens naar vliegveld Soesterberg gebracht. Enkele weken later werd het toestel ingevlogen door 1^e luitenant W.C.J. Versteegh en kreeg het een Nederlandse registratie: SE214HS200. Niet slechts het toestel, ook de motor werd nauwkeurig onderzocht. Deze werd zelfs overgebracht naar Van Berkel's Patent om - met goedkeuring van Hispano Suizo - onder licentie na te worden gemaakt. Ten slotte werd het toestel in augustus 1918 door de Nederlandse overheid aangekocht voor £ 3.000,-.

De vlieger

De onfortuinlijke vlieger van het toestel was luitenant Owen Thamer. Veel weten we niet van hem. Been noemt hem in zijn dagboek 'een jong ventje'. Dat is niet verwonderlijk; de meeste vliegers waren jong, Thamer zal waarschijnlijk een jaar of 19 zijn geweest. We weten verder dat hij afkomstig was uit Kitchener in de Canadese staat Ontario en slechts een paar maanden eerder aan het front was gearriveerd.

Canada raakte, als deel van het Britse Gemenebest, in 1914 betrokken in de Wereldoorlog. Het land zou de volgende jaren enorme aantallen manschappen leveren voor de strijd in West-Europa. Het land beschikte zelf niet over een luchtmacht (het in september '14 opgerichte Canadian Aviation Corps, bestaande uit één technicus en twee officieren, was, eenmaal aangekomen in Engeland, een stille dood gestorven, toen bleek dat het enige vliegtuig waarover het C.A.C. kon beschikken, totaal onbruikbaar was voor de strijd). De Royal Flying Corps (R.F.C.), de luchtmacht van het Verenigd Koninkrijk, stond weliswaar open voor

vrijwilligers, maar eiste dat de rekruten een vliegbrevet konden overleggen alvorens in aanmerking te komen voor dienstneming. Omdat dit een kostbare aangelegenheid was, het kostte maar liefst \$400,- voor 500 minuten vliegen, was het aanbod niet groot.

Middels deze affiche werden ook in Canada vrijwilligers geworven voor de dienst bij de Royal Flying Corps, de voorloper van de Royal Air Force.

oorlogsvlieger, die enkele maanden zou duren. Hij doorliep de opleiding met succes en vertrok in oktober naar Europa. Op de 31e meldde hij zich bij majoor Jack Scott, de commandant van het 60e squadron. Het squadron waar William 'Billy' Bishop, overigens ook een Canadees en evenals Thamer geboren in Ontario, zijn grootste triomfen had behaald. Hij werd ingedeeld in de 'B-flight'.

In de volgende jaren nam de vraag naar piloten gestaag toe. Het vliegtuig was weldra een onmisbaar onderdeel van de strijd geworden terwijl het aantal slachtoffers hoog was: de levensverwachting voor vliegers aan het front was gemiddeld drie weken. Dit verminderde de komende jaren tot slechts enkele dagen in 1918. De R.F.C. ging er in 1917 toe over om zelf rekruten in Canada op te leiden. Daartoe werden enkele vliegscholen opgericht: Camp Borden, Camp Desoronto en North Toronto, alle in Ontario.

Owen Thamer meldde zich in mei 1917 als vrijwilliger aan voor een opleiding tot

Het 60e squadron was gestationeerd in Poperinge, enkele kilometers ten westen van Ieper. Het squadron had als belangrijkste taak om vijandelijke troepenverplaatsingen te signaleren en daarnaast om het eigen artillerievuur te geleiden door middels radiocontact de inslag van granaten door te geven.

Detail van het westelijk front waar Owen Thamer diende.

Ten slotte, en dit is ongetwijfeld de meest tot de verbeelding sprekende taak, om vijandelijke vliegtuigen te verhinderen hetzelfde te doen. Ten behoeve van de eigen verdediging en een sterkere aanval, vlogen de vliegtuigen veelal in formaties van meerdere toestellen. Het 60e beschikte over circa achttien toestellen, verdeeld over drie vluchten van elk zes vliegtuigen. In augustus 1917 was het squadron overgegaan van de Nieuport 17 naar de SE-5A's.

Brielle, 9 Jan. 1918.

De Canadeesche vliegenier.

Het is de Nieuwe Courant waarin ik lees,
 Zondag landde te Brielle een Canadees,
 In de nabijheid van een boerderij,
 In de Langeweg op een wei.
 Zijn eerste verlangen was een sigaar,
 Die men hem kon verstrekken daar.
 Met de gewone Hollandsche hartelijkheid,
 Werd hij eerst naar de kazerne geleid.
 Toen is hij naar „de Nymph” gegaan.
 Daar bood men hem volop eten en drinken aan.
 De Canadees, die de Ariellenaars heeft verrant,
 Heeft daar een paar nieuwe schoenen gepast.
 Over den prijs was hij erg tevrée,
 17 gulden, dat viel hem nogal mee.
 Hij zegt dat men in Frankrijk daarvoor bepaald
 100 francs, circa 42 gulden, betaalt.
 Dit is zoodoende het berijnde verslag,
 Van de vliegmaschine, die 'k in de verte zag.
 Ik heb op den dam met den sergoant staan
 (praten,
 En het speelt me, op de wei werd ik niet
 (toegelaten.
 DIXI.

DIXI (pseudoniem voor J. de Kievit), schreef in de Nieuwe Brielsche Courant van 9 januari 1918 zijn eigen verslag.

In België maakte Thamer waarschijnlijk voor het eerst kennis met de SE-5A. De volgende twee maanden vloog hij er vrijwel dagelijks mee langs het front, zodat hij ongetwijfeld veel ervaring opdeed. Begin januari kreeg hij een nieuw toestel, de B4885, dat zojuist ingrijpend gereviseerd was. Daarmee steeg Thamer op zondag 6 januari 1918 om tien over twaalf op voor een patrouillevlucht langs het front van Ieper tot Nieuwpoort. Om half twee werd hij nog gezien ten noordoosten van Ieper. Van hieruit vloog hij naar het noordwesten, langs de IJzer. Nabij de kust kwam hij in het zicht van een Duitse Jagdstaffel of afdeling Albatrossen. Dit waren gevreesde vliegtuigen en Thamer besloot, ook omdat hij alleen was, een

luchtgevecht uit de weg te gaan. Hij week uit naar boven zee en wist de achtervolgers van zich af te schudden door in en boven te wolken te klimmen. Toen hij daar weer onder uit dook, was hij blijkbaar zijn oriëntatie kwijt. Hij vloog naar het oosten en zocht de kustlijn af naar herkenningspunten, die hij niet zag. Tenslotte raakte zijn brandstof op en was hij gedwongen om te landen. De wei even buiten Brielle leek hem een mooie landingsbaan.

Gedurende de oorlog werden in totaal 33.105 Belgen, 1751 Engelsen, 1461 Duitsers, 8 Fransen en 4 Amerikanen geïnterneerd. Kamp Zeist was een van de grote interneringskampen voor militairen. Officieren kregen veelal toestemming om buiten het kamp huisvesting te zoeken.

Geïnterneerd

In eerste instantie meende Thamer zijn toestel in Frankrijk aan de grond te hebben gezet. Hij schrok dan ook toen hij begreep dat hij zich veel verder naar het noorden bevond. Even dacht hij in België, dus achter de Duitse linies, te zijn neergekomen en hij vreesde

gevangen te worden genomen. Tot zijn opluchting werd hij echter, met de woorden van Been 'zeer hartelijk ontvangen'. Ongetwijfeld zal het voor de officieren van het Brielse garnizoen een welkome afleiding hebben betekend. 'Eerst was hij naar de kazerne geleid', schrijft onze bron, 'later zag ik hem tussen twee officieren, gezellig pratend, uit de Langestraat naar het Hotel 'De Nymph' gaan, waar hij aan de officieren-tafel genodigd werd. Hij liet zich een bittertje wel smaken en vond een Hollandse sigaar verrukkelijk. Bij Rosmolen (Voorstraat 106, AvdH) kocht hij een paar schoenen en toen bleek hij heel veel geld bij zich te hebben. Over de prijs van 17 gulden (wat wij vrij duur vinden) stond hij versteld. 'In Frankrijk betaalt men daar ongeveer 100 francs voor'. 's Avonds was het feest over. Thamer vertrok onder begeleiding van luitenant Helliese met de boot van zeven uur naar 's Gravenhage. Gedurende het verdere verloop van de oorlog bleef hij in ons land geïnterneerd. Als officier zal hij misschien het voorrecht hebben genoten om te worden ondergebracht in een hotel, in plaats van een interneringskamp waar de meeste soldaten terecht kwamen. Niettemin zal de oorlog nog lang voor hem hebben geduurd. In november 1918 reisde hij terug naar Canada en in mei 1919 werd hij uit de dienst ontslagen.

Met dank aan de heer F. Gerdessen van de Sectie Luchtmachthistorie te 's Gravenhage, voor verkregen informatie.

Over de auteur:

Drs. A.A. van der Houwen is adjunct-streekarchivaris van Voorne-Putten en Rozenburg

Coöperatieve Stoomzuivelfabriek 'De Eersteling'

H. Vegter

Inleiding

Eind negentiende, begin twintigste eeuw was er sprake van een opmerkelijke groei van verschillende takken van handel en nijverheid in Brielle. Opvallend genoeg vond die groei voor een belangrijk deel plaats aan het Slagveld, dat tot die tijd vooral een groen karakter had, bestaande uit voornamelijk moestuinen en boomgaarden met hier en daar een zoutkeet en turfschuur. In 1879 werd hier een nieuwe machinale touwslagerij gebouwd door de firma Hofland. In 1896 ontstonden er twee nieuwe bedrijven: nabij de Zevenhuizen de kalkbranderij, weldra uitgebreid met een kalkzandsteenfabriek, en aan het Scharloo de stoomzuivelfabriek 'De Eersteling'. In 1905 werd nabij de Kaaistraat de Coöperatieve Groentenveiling opgericht en in 1908 werd een gasfabriek aan het Slagveld opgestart, ter vervanging van de fabriek aan de Dijkstraat. Tot slot werd in 1918 een houthandel gesticht met de naam 'De Eilanden'. In dit opstel beperken we ons tot de Stoomzuivelfabriek.

De Coöperatie

Melkveeouders uit diverse plaatsen op Voorne kwamen op 27 april 1896 bij elkaar in Brielle om te besluiten tot de oprichting van een coöperatie voor de verwerking van melk tot roomboter. Totnogtoe gebeurde dat veelal op de boerderij. De leden van de coöperatie waren niet allemaal grote veehouders. Wat te denken van C. de Snayer uit Vierpolders met één koe in de winter en drie in de zomer? De start was voortvarend; in mei waren de statuten en een huishoudelijk reglement klaar en in juli werd het eerste bestuur officieel gekozen.

Er werd besloten een stuk grond aan het Scharloo nabij bastion IV te kopen. De eigenaar, de heer Lageweg ging akkoord met het bod van f 1.000,-. Voor de bouw van een fabriek was echter meer geld nodig. De voorlopige begroting beliep een totaal van f 14.500,-. Ook dit was geen belemmering en in augustus vond de aanbesteding plaats. De eerste steenlegging door de heer J. Snoey uit Rockanje was in september en de opening van de fabriek volgde op 14 december.

De stoomzuivelfabriek aan het Scharloo, omstreeks 1910

Het is tegenwoordig eigenlijk niet te geloven dat in negen maanden een complete fabriek kon worden gebouwd. In onze tijd kost het vele jaren om alle vergunningen binnen te krijgen. Overigens kwam de eerste steenlegging enkele jaren later nog ter sprake. Toen Snoey zijn bestuursfunctie neerlegde stelde hij het bestuur voor dat er een steen zou worden ingemetseld, waarop gememoreerd zou worden wanneer en door wie de eerste steen was gelegd. Het bestuur vond het een goed plan, mits Snoey zelf de steen liet maken. Het bestuur zou er

vervolgens zorg voor dragen dat de steen geplaatst zou worden. In het gebouw is geen gedenksteen (meer) te vinden...

Het bestuur

De Coöperatie was bestemd voor heel Voorne, althans voor de toenmalige gemeenten Brielle, Vierpolders, Rockanje, Oostvoorne en Nieuwenhoorn. Die gedachte kwam ook tot uitdrukking in de samenstelling van het voorlopige bestuur. Uit elke gemeente werden twee leden benoemd in het voorlopige bestuur. Het tijdelijk voorzitterschap kwam in handen van Jan Snoey, die algemeen als voortrekker van de hele onderneming werd en wordt beschouwd. In juli 1896 werd het definitieve bestuur gekozen. Dit bestond uit drie personen. Daarnaast werden vijf commissarissen benoemd, waarbij de woonplaats geen rol speelde. Tot definitief voorzitter werd M.L. Veenenbos uit Brielle gekozen.

De Eersteling

De fabriek kreeg de naam 'De Eersteling'. In de toespraak door de voorzitter ter gelegenheid van de eerste steenlegging werd de naam toegelicht. De spreker bracht in herinnering: 'dat op een gehouden vergadering door een belangstellend deelnemer het voorstel werd gedaan de fabriek een naam te geven, en wist geen betere naam daarvoor te bedenken dan de Eersteling.

En waarom? Omdat in 1572 den Brielle de eerste stad is geweest, die het Spaansche juk afschudde, en zich weder vrij kon bewegen, en daarom in de geschiedenis bekend staat als de Eersteling der vrijheid, en in 1813, was Brielle weer de eerste stad die zich vrij maakte van de Fransche overheersching.

En nu zal de eerste zuivelfabriek op het eiland Voorne te Brielle worden opgericht en het is daarom, dat door hem werd voorgesteld,

de fabriek te noemen de Eersteling. Dit voorstel werd met daverend applaus begroet en aangenomen’.

Het briefhoofd uit 1908 weerspiegelt het zelfvertrouwen van de onderneming.

Vergaderingen

De leden waren het erover eens dat er streng op de kwaliteit van de melk moest worden gelet. Daarbij stuitte men weldra op de voeding van de koeien. Er waren boeren die hun koeien lijnzaad en -koeken gaven. Dat beïnvloedde de smaak van de melk en daarmee die van de boter, nadelig.

In de vergaderingen werden deze en andere problemen uitvoerig besproken. Wat bijvoorbeeld aan te vangen met de ondermelk, het product dat overblijft na het afromen van de melk. Er zou kaas van gemaakt kunnen worden maar daarvoor ontbraken de spullen. Uitventen langs de deur voor anderhalve cent per liter was een mogelijkheid maar er was geen venter. Voorlopig werd besloten dat de boeren de ondermelk terug moesten nemen. In 1898 werd een poging ondernomen om de ondermelk te ‘verkazen’, maar de aangetrokken kaasmaker hield het al snel voor gezien en de productie werd gestaakt.

Directie

Tot directeur werd Otto Bolhuis benoemd. Hij had de dagelijkse leiding en verrichtte zijn taak tot ieders tevredenheid. Een voorstel van het bestuur om na enige jaren zijn salaris met *f* 200,- te verhogen tot *f* 1.400,- maakte echter in de ledenvergadering de tongen los. Er werd genuanceerd over gesproken. De één was ronduit tegen, een ander vond *f* 1.300,- genoeg en weer een ander wilde het bestuur volgen. Volgens goed vaderlands recept werd de middenweg gevolgd. Het salaris werd verhoogd tot *f* 1.300,-. Klachten waren er ook: het lid Nieuwland strooide praatjes rond als zou de directeur het vetgehalte van de melk niet goed bepalen. Het bestuur nam zelf monsters melk van Nieuwland en voerde controle uit. De uitslag gaf aan dat de meting van de directeur juist was.

Uitbreiding

Het ging de zuivelfabriek de eerste jaren voor de wind. De kaasmakerij kwam alsnog van de grond en kon allengs worden uitgebreid en ook de fabriek zelf werd weldra te klein. Toen in 1906 de tramverbinding tussen Oostvoorne en Spijkenisse voltooid was, speelde men zelfs met plannen om de hele fabriek te verplaatsen naar het ravelijn waarin het tramstation was gelegen. Voorzitter Veenenbos en de directeur gingen het terrein nabij de tramhalte opmeten en polsten vervolgens de RTM of er bezwaar bestond tegen een vestiging van de zuivelfabriek. Het ravelijn was echter eigendom van het ministerie van Oorlog en die wilde geen fabriek in het schootsveld. Ook een poging van het bestuur om door middel van voorspraak van de minister van Landbouw toestemming tot bouw te verkrijgen, bleef zonder succes. Het bleef: nee.

Modernisering

In de loop der jaren werd de botercontrole strenger. Vooral de koeling van de melk was daarbij een zwak punt. Er was weliswaar een ijskelder, maar die was 's zomers leeg. In 1910 werd daarom naast een nieuwe stoommachine ook een machine voor ijsbereiding aangeschaft. Er was langdurig over nagedacht en daarbij was ook gedacht aan de verkoop van ijs; slagers en ook het Groene Kruis hadden al interesse getoond. Voor een blok van 20 kg kon de fabriek 30 cent in rekening brengen. Het bestuur kon dan ook met een gerust hart een lening aangaan van f 7.000,-.

De leden konden tevreden zijn en tijdens de jaarvergadering van 1914 besloten zij zichzelf eens te verwennen. Het positieve saldo van de rekening bedroeg f 300,- en met algemene stemmen werd goedgevonden van dit bedrag een gezellige dag per boot naar Rotterdam te bekostigen om daar een 'variatie' (zo zeggen de notulen, bedoeld zal zijn een variété) te bezoeken.

Oorlog

De samenwerking met de RTM verliep al even voorspoedig. De Maatschappij had een speciale wagon aangeschaft waarmee de melk vervoerd kon worden naar Rotterdam. De Eerste Wereldoorlog beïnvloedde de afzet op verschillende manieren. Zo steeg de melkprijs vanwege de oorlogssituatie, maar de overheid voerde een 'oorlogswinst'-belasting in. Daarbij moest men de melkventer goed controleren omdat de hoge prijs het aantrekkelijk maakte om de melk te verdunnen. Uiteindelijk kwam de roomboter op de bon.

De melksalon

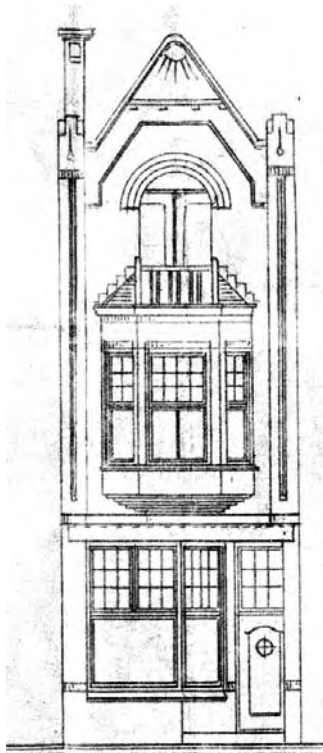
Na de moeilijke oorlogsjaren trachtte directeur Bolhuis het bedrijf een nieuwe impuls te geven. Hij wilde bovendien af van het geloop naar de fabriek voor melk en karnemelk. Hij kocht in 1918 het pand

In 1914 maakten de leden van de coöperatie een reisje naar Rotterdam. Met een speciale boot keerden zij pas rond twee uur 's nacht terug in Brielle...

Nobelstraat 33, dat hij vervolgens ingrijpend liet verbouwen en geschikt maken als winkel voor de verkoop van melk en melkproducten. Een bevriende architect uit Assen had het ontwerp gemaakt. Het voortvarend optreden van de directeur was even slikken voor het bestuur, vooral ook omdat het tevens het woonhuis van Bolhuis was, maar men besloot erin mee te gaan; de coöperatie huurde de winkel. Op de bovenverdieping was een heuse melksalon gepland, waar men een glaasje melk kon drinken. Op zaterdag 5 april 1919 werd het verbouwde pand geopend. Nog steeds siert de naam de voorgevel. Voor gezellige avonden werd ook een piano aangeschaft. De salon bleek in een behoefte te voorzien en werd ook

's avonds gebruikt. Zo werden voordrachtsavonden gehouden en werd in de salon op 2 augustus 1919 de Brielse Voetbalvereniging opgericht, de voorloper van de voetbalvereniging WRW. In 1921 vierde men het 25-jarig bestaan van de fabriek. Men kon terugkijken op wisselend succesvolle en moeilijke jaren en zag de toekomst met vertrouwen tegemoet.

Links: bouwtekening van de winkel annex melksalon, 1918. Boven: in de gevel werd de naam aangebracht, foto 2004.

Toenemende concurrentie

In de volgende jaren ging het echter minder goed met fabriek en winkel. De melksalon verliep en moest in 1926 de deuren sluiten. Directeur Bolhuis vertrok naar Den Haag. Vanuit Den Haag liet

hij - kennelijk had hij nog banden met de handel - weten dat 'De Eersteling' de verkoop van roomboter had overgedaan aan W. Noordermeer Hz. De concurrentie nam toe. In 1927 werd de ijsfabriek annex zuivelfabriek 'De Nieuwe Brielsche' geopend. Deze inrichting stond buiten de vestingwallen, nabij het tramstation, op het ravelijn waar het bestuur ooit een nieuwe 'De Eersteling' had willen bouwen. De neergang zette nu bijzonder snel in. In de kranten verschenen steeds vaker advertenties van 'De Nieuwe Brielsche'. Maar ook door een gemeenschappelijke rivaal: de komst van margarine. Dit goedkope alternatief voor de Brielse roomboter was voor beide zuivelfabrieken desastreus. Reeds in 1928 stierf 'De Eersteling', zo flink begonnen in 1896, een stille dood.

In de jaren twintig steeg de prijs van boter; de jamfabriek Brielle aarzelde niet om daar gebruik van te maken.

kort daarop werd de fabriek gesloopt. De ijsbereiding werd voortgezet in een pand aan de Brigittenweg. Na bijna 40 jaar was de zuivelindustrie weer uit Brielle verdwenen.

Ook de concurrent kreeg het moeilijk en wel vanuit onverwachte hoek. Het verkeer nam toe en de aanleg van de Groene Kruisweg vorderde en had ruimte nodig. 'De Nieuwe Brielsche' moest verdwijnen: op 12 oktober 1934 stond de inventaris in de krant te koop en

Over de auteur:

Henk Vegter is oud-directeur van de MAVO Bahûrim. Hij woont in Brielle.

Voordracht van Multatuli brengt de Brielse krantenwereld in het geweer

Mevrouw. J.T. Groeneveld

In 2002 werd Multatuli (de schrijversnaam van Eduard Douwes Dekker) door de leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde aangewezen als de belangrijkste schrijver van Nederland. Sinds het verschijnen van de Max Havelaar in 1860 heeft de Multatuli-studie niet stilgestaan. Wat er over hem als persoon en over zijn werk geschreven is, vult heel wat planken. Daarnaast kan Multatuli bogen op een museum, een aan hem gewijd genootschap, een eigen tijdschrift, diverse biografieën, een film en een Multatuli-encyclopedie.

Multatule, portret door August Allebé, 1874

Multatuli's bekendste boek, Max Havelaar, wordt door velen beschouwd als het beste wat de Nederlandse literatuur heeft voortgebracht. Deze roman waarvan de volledige titel luidt: Max Havelaar of de koffijveilingen der Nederlandsche handelmaatschappij gaat over een heet hangijzer in de Nederlandse politiek van die dagen: Indië. In een sterk variërende stijl beschrijft Multatuli daarin het onrecht dat zowel aan de inlandse bevolking als aan een bestuursambtenaar op Java

wordt aangedaan. Het boek is als zodanig een aanklacht en eist gerechtigheid. De publicatie ervan miste zijn uitwerking dan ook niet; het verdeelde de lezers in twee kampen. De voorstanders waren het met Multatuli eens: de Javaan werd uitgebuit. De tegenstanders daarentegen vonden dat Multatuli een scheve voorstelling van zaken gaf: hij had met feiten en mensen gegoocheld om zijn eigen zaak mooier voor te stellen.

Mutatuli en het eiland Voorne

Dit jaar is het 125 jaar geleden dat Multatuli in Brielle zijn voordracht hield. Een reden om deze lezing, die in de Brielse krantenwereld veel stof tot discussie gaf, nog eens onder de aandacht te brengen.

Lezing
van den Heer MULTATULI,
 op **Woensdag 30 April,**
 ten huize van den Heer VAN REENEN,
 hotel Verwoerd, des avonds acht uur.
Entrée 1 Gulden.
 Aan het bureau van het Weekblad ligt voor
 bovenstaande lezing een inteeckenlijst. 1391

In zowel het Weekblad als de Nieuwe Brielsche Courant verscheen op 27 april 1879 de aankondiging dat Multatuli een lezing zou houden.

Op 27 april, schrijft Multatuli vanuit hotel Weimer te Rotterdam aan een goede bekende ondermeer: ‘Zoo-even heb ik m’n vrouw en ‘t Beyertje^[1] naar den trein gebracht, en zooals ge ziet ben ik niet meegegaan.(...) Woensdag godbeter’t

(moet ik) te Brielle, ‘n voordracht houden. ‘t Zal weer ‘n kunststukje zyn, want reeds gewoon spreken valt me moeielyk’.^[2]

En aan G.L Funke, zijn uitgever, schrijft hij die dag: ‘M’n hoofd is maar zóó, zóó! Ik geloof dat de morphinen die ik telkens moest

innemen om te kunnen slapen als ik zoo hoestte, me suf heeft gemaakt'.^[3]

In 1879, bijna twintig jaar na het verschijnen van de Max Havelaar, doet hij tijdens zijn jaarlijkse voordrachtentournee ook Brielle aan. Het was overigens niet de eerste keer dat Multatuli met het eiland Voorne kennis maakte. Hij kende er het havenplaatsje Hellevoetsluis, dat ook voor hem eens het laatste stukje vaste vaderlandse grond onder de voeten was geweest toen hij als 18-jarige naar de Oost vertrok. En bij een andere gelegenheid, in 1852, was Hellevoetsluis het eerste stukje Nederland, waar hij, maar nu als ervaren assistent-resident te Lebak op Java én in gezelschap van zijn echtgenote Tine, opnieuw voet aan wal zette en daar de eerste Kerstnacht met zijn vrouw in een bedstee doorbracht.^[4]

In 1879 echter komt hij als de succesvolle schrijver Multatuli naar het eiland Voorne om er in Brielle een lezing te houden. Zoals blijkt uit de bovenstaande aangehaalde briefcitaten deed hij dit niet van harte. Financiële noodzaak dwong hem namelijk daartoe: 'Ik zal wel moeten', schreef hij aan J.M. Haspels, de organisator van de tournees: 'behalve m'n tegenzin in publiekerij, voel ik me zo zwak, dat het de vraag is of ik, fysiek gesproken, in staat wezen zal, voordrachten te houden. Ook m'n keel is zeer gevoelig, en zoodra ik wat meer dan gewoonlyk gesproken heb, ook zelfs maar op gewonen toon, en zonder inspanning, die in 'n groot lokaal noodig is, wordt ze rauw.(...) En ware dit alles maar! Doch ook wat het gehalte van m'n voordrachten aangaat, loop ik gevaar 'n échec te lijden, waarmee ik m'n talrijke vijanden groot plezier zou doen. Toch zal ik dat alles moeten trotseeren, al zie ik in, dat het me schaadt. (...) Die publieke voordrachten zijn nu eenmaal 'n wreede noodzakelijkheid.'(...)^[5]

Op woensdag 30 april 1879 was het dan voor Multatuli weer, en voor de Briellenaren eindelijk zover. In de namiddag na een tocht

van minstens twee uur met de veerboot uit Rotterdam kwam hij op het Maarland te Brielle aan. Natuurlijk werd hij daar, waarschijnlijk door een vertegenwoordiger van een van de twee Brielse kranten, bij de aanlegplaats tegenover het koffiehuis, het huidige café Dixi ontvangen. De afgevaardigde verslaggever zal hem ongetwijfeld verteld hebben dat de poort waardoor hij het stadje was binnengekomen niet de bewuste Noordpoort was die in 1572 door de Watergeuzen gerammeid werd, maar de zogenaamde Waterpoort. Vervolgens liep hij langs de kade met de stroom van zijn medepassagiers mee naar de hoofdstraat, de huidige Voorstraat die toen nog het Zuideinde genoemd werd. Aan het einde van die straat, op het kruispunt vlak voor het stadhuis sloeg hij links af de Vischstraat in waar aan het eind, net voor de Kaaibrug, hotel Verwoerd gevestigd was.

Hotel Verwoerd werd enige jaren later hotel Tekke en weer later Van Beaumont. Uiterlijk zal het gebouw er in 1879 niet veel anders hebben uitgezien als op deze foto uit ca. 1910.

De magere ziekelijke, maar altijd elegant geklede man heeft daar waarschijnlijk met de hand op de borst naar adem staan hijgen totdat men hem naar zijn kamer bracht, want het was altijd zijn wens na aankomst in een hotel alleen gelaten te worden. In de beslotenheid van zijn kamer trachtte hij dan van de vermoeningen van de reis weer

wat op krachten te komen om daarna zijn voordracht voor te bereiden. Niet dat Multatuli daar veel tijd voor nodig had, want zo zegt hij: ‘Eigenlyk doe ik verkeerd als ik me meer dan een uur prepareer. Dat’s genoeg, en zoo laat mogelyk. Anders heb ik last van ‘t onthouden(...)’.^[6]

De lezing van die avond zou over filantropie gaan. De intekenlijst is helaas niet bewaard gebleven; het zou interessant geweest zijn om er achter te komen wie zich hadden aangemeld. Vast staat dat de voordracht zeker door een aantal onderwijzers uit de wijde omgeving, een aantal dames, leden van het Brielse garnizoen, redactieleden van de kranten en gemeentelijke ambtenaren bezocht werd. Ook de inhoud van Multatuli’s voordracht is niet, althans niet in integrale vorm overgeleverd. Dat zou ook niet gekund hebben want het is van Multatuli bekend dat hij van tevoren slechts enkele aantekeningen op een kladje schreef. Die dienden als geheugensteun en zijn lezingen hield hij al improviserend, van de hak op de tak springend, maar nooit de lijn van zijn betoog uit het oog verliezend, op ongedwongen wijze.^[7] Om zich een beeld te kunnen vormen van de inhoud van de voordracht en de omstandigheden daaromheen is men op de contemporaine verslagen in de plaatselijke bladen aangewezen.

Op verzoek van de redacties namen twee van de beste medewerkers van de Brielse kranten de taak op zich een verslag te maken.

Leendert Goudswaard (1853-1932), onderwijzer te Rockanje en medewerker van diverse kranten, schreef een stuk voor de Nieuwe Brielsche Courant en Mr. Hubert Philippus de Kanter (1844-1906), die onder andere een stem had in diverse plaatselijke overheidsinstanties waaronder het kantongerecht en de gemeenteraad, deed dit voor het Weekblad voor Voorne en Putten, Overflakkee en Goeree, hierna kortweg het Weekblad genoemd.

De Verslaggeving van L.Goudswaard

Leendert Goudswaard
(1853 - 1932)

Goudswaard die, zoals beweerd werd, over het bijzondere talent beschikte een heel betoog te volgen en het daarna moeiteloos en bijna woordelijk uit te schrijven, deed zijn faam eer aan. Het verslag dat hij maakte was zo uitvoerig dat het in twee afleveringen in de krant van 4 en 11 mei geplaatst moest worden. Uit zijn verslag blijkt dat hij in zijn hooggespannen verwachting niet teleurgesteld werd. Al in de eerste paar zinnen van zijn stuk dat hij inleidde met een korte schets van Multatuli's leven en werk én de reacties daarop tot ongeveer 1876, wijst Goudswaard er nog eens op: 'welk bijzonder voorrecht Den Briel te

beurt viel, Hem te kunnen zien, Hem te kunnen hooren en van Hem veel, heel veel te kunnen leeren'. Na deze inleiding verandert Goudswaard van toon: hij streeft naar objectiviteit en probeert dit te bereiken door te tekst van Multatuli zoveel als mogelijk is in de 'directe rede' weer te geven. Ter illustratie van de stijl, en ter verduidelijking van wat Multatuli onder filantropie verstaat, het volgende fragment uit het verslag van Goudswaard: '(...) Wat ware menschlievendheid is, dat kunnen wij volgens Spreker alleen te weten komen, door een opmerkzame beschouwing van de eigenschappen van het zijn van de natuur. Al onze verplichtingen jegens ons zelve, jegens de maatschappij, jegens het leven in zijn menigvuldige vormen en wisselingen...Wij kunnen die leeren door aandachtig te lezen in dat groote boek, dat voor iedereen ligt opengeslagen, 'de Natuur'. De Natuur alleen moet onze catechismus zijn, volgens Spreker'.

De Verslaggeving van Mr. De Kanter

mr. Hubert Philippus de Kanter (1844 - 1906)

In de andere Brielse krant, het Weekblad, reageerde De Kanter met een heel wat persoonlijker en ongeremder verslag. In de ik-vorm beschreef hij als volgt zijn indrukken: ‘(...) de heer Douwes Dekker kan mij niet boeien om zijn voortdurend toegeven aan eigenwaan en daaruit geboren affectatie, te zonderlinger bij iemand,

wiens catechismus heet gebaseerd te zijn op de ‘natuur der dingen’, en die zijne lezers en hoorders voortdurend aanmaant bij al hunne overdenkingen daarbij ter schole te gaan. Bij die verkeerde eigenschappen, waarvan ik zo aanstonds eenige staaltjes hoop aan te halen, voegt de heer Dekker de hebbelijkheid van geestig te willen zijn over een anders geloof. Eene geestigheid van het bas genre, waarom alleen Jan Rap en zijn maat nog kunnen lachen. Ik erken, Woensdag avond was hij daarmee spaarzaam. Maar toch kon hij niet laten met ten Hemel geslagen oogen en gevouwen handen een orthodox na te doen, die bad met de woorden ‘terwille van het bloed des Kruises’ en ‘in naam van den Heiland, Uw eeniggeboren Zoon’, om er dan terstond op te laten vlogen: ‘Wanneer toch de eeniggeboren dochter eens komen zal, weet ik niet, maar die eeniggeboren Zoon wordt onuitstaanbaar’. ‘Ziet, waarde Redacteur, ik

ben niet orthodox en kan dus ook niet bidden gelijk een geloovige orthodox. Maar toch zou ik mij schamen ten koste van dezen op die manier een publiek aan 't lachen te brengen.(...)'

In tegenstelling tot Goudswaard, ontving De Kanter een aantal verontwaardigde reacties op zijn krantenstuk. Natuurlijk keek De Kanter die gewoonlijk een polemieek niet uit de weg ging, en zich er nu ook weer van bewust was een reactie te hebben uitgelokt, daar niet van op. Ook Multatuli schrok niet van een negatieve beoordeling van een lezing. In Idee 696 en 697 beweert hij immers: 'Over het algemeen ligt er in de te grote gemakkelijheid, waarmede iemand die optreedt in het publiek, kan worden aangevallen door andersdenkenden, een reeden om openbare voordrachten, als middel ter verspreiding van waarheid, af te keuren. Reeds zijn standpunt als publiek persoon heeft ten gevolge dat velen hem ongenegen zyn. (...) Ik zei dat byna immer persoonlijk grieven een rol spelen in zulken stryd. Misschien had ik moeten zeggen: altyd! (...) Wie als ik laag neerziet op de volksvertegenwoordiging sedert 1848, (lees: Thorbecke JTG) en zich verplicht acht dit by elke gelegenheid te betuigen, heeft zooveel particulieren vyanden als er sedert '48 'geachte leden' werden gecommitteerd naar Den Haag.'^[8]

Bij het schrijven van bovenstaand Idee zal Multatuli niet in de eerste plaats aan Mr. De Kanter gedacht hebben. Toch is de overeenkomst tussen de denkbeeldige aanvallende andersdenkenden die Multatuli op het oog heeft en de manier waarop De Kanter op de voordracht reageert, in dit verband frappant.

Wie is er pedanter dan De Kanter

De Kanter was een bekend Briellenaar die diverse openbare functies bekleedde en zich goed kon vinden in de liberale ideeën. Ook op godsdienstig gebied was hij actief. Zo was hij diaken en ouderling

van de Nederlandsche Hervormde Gemeente en medeoprichter en voorzitter van de Nederlandsche Protestantenbond.¹⁹⁾ In zijn politieke en godsdienstige gevoelens stemde hij dus weinig overeen met Multatuli van wie bekend was dat hij het atheïsme aanhing en het vaak niet eens was met de liberale standpunten.

Met zijn provocerende verslag had De Kanter de nodige reacties uitgelokt en daarmee zijn doel bereikt. Toen er veertien dagen verstreken waren, besloot hij zijn vier opponenten die met een ingezonden brief in de krant hadden gereageerd, van repliek te dienen. In de rubriek 'ingezonden' van het Weekblad van 18 mei reageerde hij als volgt: 'Niet minder dan vier dappere ridders zijn er voor de in hun oog beleedigde onschuld opgestaan, en hebben gemeend in het openbaar deze te moeten verdedigen. (...) En nu constateer ik toch met genoegen, dat, wat gij ook teegen mij hebt ingebracht, niet één van u heeft mij kunnen zeggen: 'gij hebt den gedachtegang van den spreker onjuist weergegeven; gij hebt de woorden van den spreker verdraaid of uit hun verband gerukt; gij hebt een caricatuur geteekend en stelt die voor als den persoon in leven,' Welnu, waar dit vast staat, daar komt dus de geheele quaestie tusschen ons neer op eene appreciatie van feiten. (...)

Ik voor mij concludeer uit die feiten tot de beschuldiging aan 't adres van den heer Dekker, dat hij zijn persoon, zijn werken en lezingen ontsiert door verregaanden eigenwaan en affectatie, door onnatuur en onwaarheid en niet het minst door hoogst ongepaste en misplaatste spotternij. Gij mijn heeren, oordeelt over hem anders; voor zoover gij het door mij aan hem ten laste gelegde mede als feilen karakteriseert, daar vergoelijkt gij ze en vergeeft ze zelfs geheel, ter wille van het ontzettend genie; maar ook, gij vindt ze soms in het geheel geen feilen.

Ik kan dus op uwe appreciatie van de feiten van de vaststaande feiten

niet anders antwoorden, dan dit: ik apprecieer ze anders. Ik trek geen woord terug van wat ik schreef; de door mij meegedeelde en gestaafde feiten brengen mij vooralsnog tot geen andere conclusie.

Wij blijven dus ieder met onze appreciatie staan aan de zijde , waar wij tot heden stonden, De lezing van den heer Dekker bracht daarin geen verandering, en het daarover gehouden debat evenmin. Uitgepraat dus? Pardon, ik heb nog een enkele opmerking aan de heeren afzonderlijk over een paar specialen punten.(...)'

Van deze 'heeren' kreeg vooral de Heer Moerman, onderwijzer te Tinte, het hard te verduren, hij zou namelijk in zijn betoog Multatuli met Jezus vergeleken hebben. De Kanter leest in die, in poëtische stijl gestelde vergelijking, dat hij Multatuli groot heeft willen maken ten koste van Jezus. Dit gaat de Kanter te ver: 'thans komt alles wat in mij is als: 'Oud-Voorzitter van den Nederlandschen Protestantenvbond' tegen u in verzet. Als warm voorstander van de Nieuwe richting op godsdienstig gebied heb ik u op onze vergaderingen en lezingen altijd met vreugde begroet. Maar juist omdat gij daar zulke trouwe medestanders zijt, teken ik tegen die beleediging, onze grooten Meester aangedaan, met de meeste kracht protest aan. Ik kan niet verdragen, dat één onzers tegenstanders, op uwe stukken wijzende, zegt: ziedaar de nieuwe richting in hare consequenties. Tot dien logen zult gij aanleiding hebben gegeven. Ik hoop, gij trekt die vergelijking terug.'

Het spel van de Brielse bladen

De invloed die De Kanter in Brielle had, had vanaf april 1868 een vastere vorm gekregen door de oprichting van zijn eigen krant, het Weekblad voor Voorne, Putten, Goeree en Overflakkee. Hij was niet alleen de directeur-eigenaar van die krant, maar voerde tegelijkertijd de redactie. Toen men na bijna zeven jaar begon in te zien dat deze

krant als spreekbuis van de liberale Briellenaar te veel invloed had, besloot men om tegenwicht te bieden een andere krant op te richten. Dit nu werd de Nieuwe Brielsche Courant die op 1 januari 1875 voor het eerst verscheen.

Deze laatst opgerichte krant, profileerde zich in haar programma als 'gematigd liberaal' wat in het Brielle van die dagen neerkwam op meer orthodox dan modern.

Eduard Douwes Dekker (1820 - 1887), alias Multatuli.

Uitgerekend ook op de 18de mei, de datum waarop De Kanter zijn bestrijders in het Weekblad van replek diende, verscheen in de Nieuwe Brielsche Courant, die inmiddels uitgegroeid was tot een krant die inderdaad tegenwicht bood aan het Weekblad van De Kanter, een ingezonden stuk van de hand van J. van den Hoeven, boekhandelaar te Rotterdam. De Heer Van den Hoeven, die als niet autochtoon, ver van Brielle misschien wat makkelijk praten had, neemt

geen blad voor de mond in zijn plan de Heer De Kanter eens op zijn nummer te zetten. Op het verslaggeverskritiek van De Kanter reageert hij: 'De Kanter heeft voornamelijk bezwaar tegen den vorm. Multatuli heeft een mate van eigenwaan en daaruit geboren affektatie aan den dag gelegd, die voor een eenvoudige, nederige natuur, als de Heer De Kanter bezit, bepaald onuitstaanbaar zijn. Neemt men in aanmerking, dat de heer de K. openhartig genoeg is, in zijn artikel te erkennen; 'ik ben zelf pedant genoeg,' (onwillekeurig denkt men hier aan het citaat: Niemand pedanter dan De Kanter) en hij in de plaats zijner inwoning, ja zelfs daarbuiten, voor een toonbeeld van dit gebrek en daaruit geboren affektatie wordt gehouden, dan neemt de pedanterie, welke Multatuli door hem wordt ten laste gelegd, inderdaad schrikwekkende proportien aan.' Na nog een aantal van dit soort aan- en opmerkingen voegt hij er nog aan toe dat hij Multatuli wil trachten over te halen nog eens een lezing te Brielle te geven, voor het geval Multatuli hiermee instemt, raadt hij De Kanter aan Multatuli's werken in die tussentijd eens degelijk te bestuderen'. (...) We hopen dan weder op een beoordeling van den Heer De Kanter doch dan geschreven met kennis van zaken en zonder jacht op effect en de zucht om alleen te staan met zijn eigen meening (...)'.

In de rubriek 'Ingezonden' van de Nieuwe Brielsche Courant wordt het nu heel spannend. In de krant van 20 mei, wordt een stukje opgenomen waarvan de schrijver vindt, dat het hoog tijd werd dat de redactie van deze krant haar programma nog eens onder ogen gebracht werd. 'Want', zo stelt de inzender: 'zij zelve scheen het vergeten te zijn. Of 't helpen zal?, Dat is een andere vraag. Misschien bestaat er al een programma No. 3, dat de redactie nog niet gepubliceerd heeft, maar volgens 't welk zij gerechtigd is tot het opnemen van stukken, zoo schoon, zoo waar en zoo waardig als dat

van den Heer J. van der Hoeven.’ De inzender vindt dat een aantal van de huidige stukken nogal afwijkt van de beginselen die de redactie in haar oprichtingsprogramma nastreefde. Misschien wil de redactie de lezers een idee geven wat zij onder ‘gematigd liberaal’ verstaat?’

In een ander ingezonden stuk lezen we: ‘Wat de aantijging betreft, Mijnheer de Redacteur, dat niemand zeker is, van niet in uw blad gehekelde te worden, deze heeft veel overeenkomst met de naïeve klacht van den man, die de hond van het naburige erf sarde en losmaakte, en die, toen hij in de beenen gebeten werd, de schuld op zijn buurman wierp. Of is het Weekblad niet begonnen met het opwekken der hartstochten, door het opnemen van een kritiek over onzen grooten dichter Multatuli; een kritiek even personeel als die van den Heer Van der Hoeven over “ZEd.” Beiden hebben niet gekritiseerd, zij hebben met doodslagers gestreden. (...) De heer De K. heeft Multatuli als mensch, met al zijn gebreken, voorgesteld; de heer v.d. Hoeven heeft “ZEd.” op dezelfde wijze willen voorstellen. - De plicht van het Weekblad is alzoo het eerst amende honorable (d.i. openlijk ongelijk bekennen JTG) bij Multatuli te doen, voor de opname van den hoogst onvoegzamen aanval op Neerlands grooten dichter en denker; vervolgens zal het zich te verontschuldigen hebben tegen over den heer de K. dat, het door toe te geven aan diens zucht om Multatuli te slachten, de oorzaak werd, dat er in de hitte van den strijd een stuk gepubliceerd is, dat een wolkje over den auréool zou kunnen brengen, waarin wij zo gaarne altijd Mr. De Kanter als burger beschouwen.’

De Nieuwe Brielsche Courant maakt de rekening op

Na dit interessante kijkje in de keuken van de Brielse bladen, hebben we enig inzicht gekregen in het optreden van de redacties van de

Brielse bladen. Men komt tot de conclusie dat men niet naast, maar tegenover elkaar staat. In feite staan hier de orthodoxen tegenover de 'modernen'. De kerkstrijd die zich op dat moment in Brielle afspeelde, zal, hoewel daarover in de kranten niet wordt gesproken, een belangrijke rol hebben gespeeld. Opmerkelijk is dat het verslag van Goudswaard, in de Nieuwe Brielsche Courant buiten de discussie gehouden wordt. Juist in deze 'gematigd liberale', dus de meer orthodoxe krant, wordt met geen woord gerept over het godlasterende optreden van Multatuli. Het is De Kanter, die tot de 'modernen' behoort en nog eens met nadruk van zich zelf beweert niet orthodox te zijn, die zich tegen Multatuli's optreden verzet. Door deze opstelling, provoceert De Kanter de redactie van de Nieuwe Brielsche Courant zodanig dat het aanleiding geeft tot de bovenstaande pennenstrijd en de daaruit voortvloeiende openlijke animositeit.

Daar het Weekblad zich van verder commentaar onthoudt, en De Nieuwe Brielsche Courant het vertrouwen van de vele orthodoxe lezers wenst te behouden, ziet deze krant zich genoodzaakt als eerste de zaak glad te strijken: '(...) Wat de opname van het stuk van den Heer van der Hoeven betreft, de onderteekening geeft het bewijs, dat Hij alleen zich voor zijn artikel verantwoordelijk stelt; Hij alleen! (...) het ware verstandiger van het Weekblad, in plaats van naar een gelegenheid te zoeken, om ons, in de gedaante van gediensstige Abonnés hatelijkheden te zeggen, als het voortaan eens afzag van die halsbrekende toeren, die niets anders op het oog hebben, dan den stroom van lezers der Brielsche Courant te verleggen in de richting van het Weekblad, maar die terzelfdertijd aanleiding geven tot zooveel vijandschap. (...) Als de kruitdamp, die thans nog het slagveld in nevelen hult opgetrokken zal zijn, de wijsheid de hartstochten weer aan banden heeft weten te leggen en het oog weer gaat vestigen op iets beters dan 'menschenlaching' dan hopen wij het zusterorgaan weer aan onze zijde te zien, en

gemeenschappelijk te strijden voor die vrome vrijheid en die vrije vroomheid.’

Multatuli zelf had de polemieek met vooruitziende blik reeds enkele jaren tevoren getypeerd: ‘(...) Ik zei dat byna immer persoonlijk grieven een rol spelen in zulken stryd. Misschien had ik moeten zeggen: altyd!’^[10]

Over de auteur:

Mevrouw J.T. Groeneveld is Neerlandicus en werkt aan een boek over Joh.H. Been.

Noten

- [1] Beyertje: zo noemt Dekker zijn aangenomen zoontje Wouter Bernhold die in Sulzheim (Koninkrijk Beieren) geboren werd.
- [2] Fragment uit brief aan dr. J. de Haas (oogarts te Rotterdam) Volledig Werk, deel 19.
- [3] Fragment uit brief aan G.L. Funke, Volledig Werk, deel 19.
- [4] Dik van der Meulen, Multatuli: leven en werk van Eduard Douwes Dekker, p.273.
- [5] Fragment uit brief van Multatuli aan Haspels van 10 januari 1878. Reisbrieven, p. 21-22.
- [6] Brief aan Mimi van 19 januari 1881, bron: Nop Maas in: Over Multatuli, Wat ik doe, is geen kunst, helaas, ‘t zyn maar kunstjes!’
- [7] ibidem.
- [8] Idee 696 en 697 in bundel III. Over publieke Voordrachten In: Ideeën, 7 delen, uitgegeven van 1862 tot 1872.
- [9] Johan Been, In: Weekblad Voorne, Putten, Overflakkee en Goedereede 1915, november en december: De Predikanten van de Groote Kerk.
- [10] Als noot 8.

De in de tekst hiernaast genoemde 'archiefschatten'

Brielse vriendschapsboekjes uit de 19e eeuw

Mw. drs. E. Lassing-van Gameren

Archiefschat

Voor een ieder die regelmatig met archieven in aanraking komt, geldt wel dat hij of zij zijn eigen ‘archiefschat’ kent. Uiterlijk of inhoud kan een archiefstuk zeer bijzonder maken. In het streekarchief Voorne-Putten en Rozenburg trof ik iets aan wat voor mij qua inhoud én vorm een archiefschat genoemd mag worden. Het gaat om twee kleine omslagen met daarin een verzameling gedichten en tekeningen uit het begin van de negentiende eeuw, enigszins te vergelijken met de algemeen verspreide poëziealbums uit de twintigste eeuw en de vriendenboekjes die de laatste jaren in zwang geraakt zijn.

Geschiedenis van het album amicorum

Het verschijnsel ‘album amicorum’ of vriendenboek gaat terug tot de zestiende eeuw. Jonge mannen, op reis door Europa, meestal studenten, probeerden een boekje met blanco bladen gevuld te krijgen met bijdragen van landgenoten die zij op reis ontmoetten, of van leermeesters aan buitenlandse hogescholen. Vooral onder Duitse, Scandinavische en Nederlandse jongemannen van gegoede afkomst hoorde een vriendenboek, een album amicorum, bij de periode dat zij nog zorgeloos konden reizen en studeren voordat het werkelijke beroepsleven een aanvang nam.

Lang bleef het vriendenboek een voorwerp van de elite, maar na 1750 komt het verschijnsel ook in de mode bij niet-studerenden en bij vrouwen. De albums worden eenvormiger, meestal een oblong boekje van ongeveer 18,5 x 12 centimeter; ook wordt wel een

omslag gebruikt waarin losse velletjes met een lint op hun plaats gehouden worden. Een tijdlang is ook het gebruik van een doosje, qua vorm lijkend op een boek, om de velletjes te bewaren, in de mode. De inhoud wordt in zoverre eenvormiger dat de meeste bijdragen een zelfde plaats van herkomst hebben, omdat het album niet mee op reis gaat. Rond 1800 verdwijnen de mannen als bezitter van en schrijver in de albums. De jongedames nemen het over, een lijn die zich voortzet tot in onze tijd. Vanaf circa 1870 krijgen de albums een staand formaat, worden de bezitsters jonger en maken de zelf getekende illustraties en zelf gedichte verzen geleidelijk aan plaats voor standaardplaatjes en overgeschreven voorbeeldversjes.

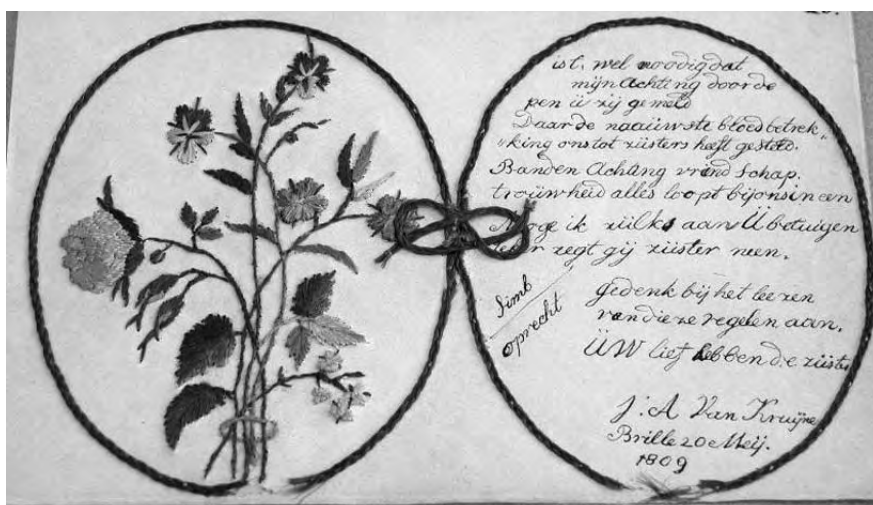
Een beschrijving van de Brielse albums

Het Brielse archiefstuk bestaat uit twee banden, de een 14,9 bij 9 cm en bekleed met rood leer, de ander 15 bij 10 cm groot, met groen leer bekleed, voorzien van de opdruk 'Souvenir d'amitié' en 'Album amicorum'. De groene band heeft nog resten van lintjes om de inhoud op de plaats te houden. De banden bevatten gezamenlijk 170 losse velletjes met gedichten en/of illustraties. De velletjes papier zijn niet alle van hetzelfde formaat. Een aantal zou goed gepast hebben in het rode bandje, een andere groep in het groene bandje, maar tot inbinden is het kennelijk nooit gekomen. Ook zijn er velletjes die duidelijk te groot zijn voor de banden: inbinden zou een deel van de inhoud verminkt hebben.

Qua vorm past alles in de tijdslijn van het vriendenboek: begin 19de eeuw worden oblong-boekjes of banden gebruikt. Er is ook een groot aantal bijdragen waar een zogenaamd 'symbolum' bijgeschreven is: een motto, meestal schuin in een hoek geplaatst. Dit verschijnsel kwam eind 18de eeuw in de mode.

Om een indruk te geven van de inhoud volgen hier nog enkele

cijfers. Van de 170 bladen zijn er 23 met een illustratie (tekening, waterverfplaatje, borduurwerk, vlechtwerk). De taal van de bijdragen is overwegend Nederlands: 103 stukjes. 61 Schrijvers waagden zich aan een bijdrage in het Frans en één wilde zijn kennis van het Duits tonen.

Bijdrage van Johanna Adriana van Kruijne (15 jaar) voor haar oudere zuster Coosje.

Of de gedichtjes allemaal oorspronkelijk zijn of overgeschreven uit andere bronnen, durf ik niet te zeggen. In één wordt gedicht ‘Als ik aan Coosjes hand, wand’len mag langs strand of Oostvoorns dreven ...’; ik neem aan dat dit eigen werk van de schrijver is. Er zijn echter ook de nodige rijmpjes die een sterke gelijkenis vertonen. Deze zijn in het genre van: ‘Wij scheiden van elkaar, o dierbre vriend(in) geniet, geniet een leven vrij van kommer en verdriet. Dit is den wensch gewis, van haar (hem) die op dit blad haar (zijn) naam getekend is’. Dit versje komt vier keer voor in de verzameling. De bijdragen, voor zover ze van een datum voorzien zijn, dateren

van 1803 tot 1821. Ook zijn er nog vijf uit 1844, kennelijk voor en door een volgende generatie toegevoegd.

In de helft van de gevallen is ook geen plaatsnaam vermeld; waar dat wel het geval is komt Brielle 45 maal voor, gevolgd door zeven maal Hellevoetsluis.

Gedichtje van Helena Petronella Blanken (13 jaar) voor haar oudere zuster Niesje.

Op de omslagen staan helaas geen namen van eigenaressen vermeld. Ook in de aanhef of coupletten van de bijdragen wordt zelden een naam genoemd. De namen van de schrijvers en schrijfsters en hun zelf gegeven aanduidingen als ‘vriend, vriendin, neef, tante, moeder, broer etc.’ hebben aanwijzingen gegeven over de identiteit van degenen die gevraagd hebben om een stukje voor hun verzameling. Uit deze gegevens ben ik tot de overtuiging gekomen dat de

verzameling zeer waarschijnlijk is ontstaan uit samenvoeging van blaadjes van de vier dochters van notaris Hendrik van Kruijne en de dochters van Teunis Blanken, een groepje bevriende en verwante jongedames uit de betere kringen van Brielle. Wanneer we de blaadjes op formaat sorteren, dan lijken de kleinste van Niesje Blanken geweest te zijn (Niesje of Nisette staat enige malen in de aanhef) en de iets grotere van Coosje, oftewel Jacoba van Kruijne. Zij zouden dan als eerste resp. de rode en groene band hebben gekocht of gekregen.

Familie en vrienden

Het gezin Van Kruijne woonde aan het Scharloo te Brielle. Vader Hendrik was afkomstig uit Zwartewaal, maar ontwikkelde zich tot een gezeten burger van Brielle. Hij werd toegelaten als procureur en later tot notaris. Daarnaast ontwikkelde hij activiteiten als eigenaar (sinds 1787) van bierbrouwerij Het Gulden Hart. Bij dit alles bleef er ook tijd over voor het stadsbestuur: in 1783, 1785 en 1786 was Van Kruijne schepen, en na de omwenteling van 1795 ging hij voor een tweede maal een post bekleden in de inmiddels tot municipaliteit omgedoopte raad.

Samen met zijn vrouw Louisa Meina Villerius, afkomstig uit Heenvliet, kreeg hij negen kinderen. Zes daarvan overleefden de kleuterleeftijd. Vier dochters telde dit gezin: Helena Catharina (geboren 1777), Jacoba Johanna (1783), Catharina Maria (1791) en Johanna Adriana (1794). In de albums worden een Coosje en Antje genoemd; ik neem aan dat dit de roepnamen van de tweede en vierde dochter waren. Tussen deze zussen groeiden twee broers op: Anthonij Hendrik (1785) en Louis Mijnard (1789).

Een iets andere, maar waarschijnlijk toch ook aanzienlijke plaats in de Brielse samenleving, nam het gezin van Teunis Blanken en

Neeltje Plooster in. Teunis Blanken was een broer van Jan Blanken, de man van de grote werken in Hellevoetsluis. De familie Blanken was afkomstig uit Haastrecht en Teunis volgde zijn oudere broer Jan naar Voorne-Putten. De broers werkten samen, maar Teunis Blanken kreeg een nauwere band met Brielle toen hij in 1791 een jaar als schepen diende en in 1793 werd aangesteld tot 'stadsfabriek', te vergelijken met hoofd publieke werken. Daarnaast runde hij met zijn echtgenote een winkel in 'catoene, wolle en zijde manufactuuren', gevestigd in de Koopmanstraat. Ook in dit gezin Blanken bereikten vier dochters de volwassen leeftijd: Jacoba (geboren 1787) Niesje (1788), Helena Petronella (1796) en Johanna Adriana (1800). In de albums staan bijdragen voor Nisette en Pietje, waarmee de middelste twee zussen bedoeld kunnen zijn. In Brielle woonde nog een andere Niesje Blanken: dit was de dochter van Jan Blanken, maar zij was al in 1802 getrouwd met de stadsdokter Arend Bisdom en werd snel achtereen moeder van tien kinderen. Het lijkt mij niet waarschijnlijk dat zij rond 1810 nog tijd had voor het verzamelen van gedichten en tekeningen van vrienden en vriendinnen.

Ongetwijfeld kenden de families elkaar. De band werd nog hechter toen Louis Mijnard van Kruijne in 1815 trouwde met Helena Petronella Blanken. Het is aannemelijk dat dit huwelijk er uiteindelijk de oorzaak van is dat de albumblaadjes voor de verschillende meisjes bij elkaar gekomen zijn.

Waar lagen de interesses van deze jongedames, wat deden zij? Ik stel me zo voor dat zij het beste onderwijs kregen dat in Brielle te krijgen was, op de stadsschool of aan huis. De Franse taal behoorde ook bij hun opvoeding; al werd er Brielle misschien niet zo veel Frans gesproken, je moest toch wel een Franse tekst kunnen lezen. Onderricht in nuttige en fraaie handwerken was een wezenlijk deel van de voorbereiding op het volwassen leven. Dit alles was echter

zeker niet gericht op een functie buitenshuis: jongedames uit de betere kringen werden nog steeds geacht zich tot hun huwelijk nuttig te maken in het ouderlijk huis. De zusters Van Kruijne en Blanken zullen hun dagen voornamelijk doorgebracht hebben met lezen, handwerken, kerkgang, bloemschikken en het afleggen van visites, waarbij de laatste gebeurtenissen in Brielle besproken konden worden. Er waren in de jeugdijaren van deze vriendinnen toch wel bijzondere

Borduurwerk van Catharina Maria van Kruijne (18 jaar) voor haar vriendin Niesje Blanken.

gebeurtenissen te melden. De familie Van Kruijne was aanwezig bij de diverse feestelijkheden die in de eerste jaren van de Bataafse Republiek plaats vonden; de oudste meisjes Van Kruijne hadden een rol bij de plechtige plaatsing van de

(tweede, als vervanging voor een omvergereden exemplaar) vrijheidsboom in 1799. Met twee meisjes Van Lith droegen zij op een schild een proclamatie aan, die door hun broers, resp. Anthonij van Kruijne en Jean van Lith in de boom werd gehangen. De familie Blanken was betrokken bij de bouwactiviteiten in Hellevoetsluis: niet Niesje Blanken Jdr. droeg in 1802 een zilveren troffel aan bij de eerste steenlegging van het droogdok, terwijl een meisje Noot (die ook een versje schreef voor de albums) bij die gelegenheid een schietlood meedroeg. En dan was er de verdrijving van de laatste Fransen uit Brielle op 1 december 1813. Onder degenen die later

hiervoor gedecoreerd werden, waren vader Teunis Blanken, zijn zoon Cornelis, Anthonij van Kruijne en nog enkelen wier namen we in de albums tegenkomen (J.H. Lux, dominee Pauw en kapitein Holtzschuer).

De visites dienden trouwens nog een hoger doel: in aanraking komen met potentiële huwelijkskandidaten. Avondjes met zang en dans waren hiervoor ook uitermate geschikt. De familie Van Kruijne organiseerde zelf openbare feesten. In het patentregister van 1807 lezen we dat er leges is betaald 'de heer Antonie H. van Kruijne c.s., directeur van een danspartij op hedenavond (16 november) ten huijze van den casteleijn Welp te houden ...'. Voor de Brielse jongedames had de stad iets aantrekkelijks in het feit dat er een garnizoen gelegerd was. De aanwezigheid van officieren en de regelmatige nieuwe toevoer daarvan, leverde stof voor gesprek en toekomst-dromen.

De meisjes Van Kruijne en Blanken hadden contacten met vele officieren. Dat is overduidelijk uit de bijdragen in de albums, waarin luitenants, adjudanten, een kapitein en andere officieren geschreven hebben. Ook echtgenotes of zussen van deze heren zijn op de vraag van de verzamelaarsters ingegaan en hebben iets geschreven of getekend. Ze zeggen ons niet veel meer, maar we komen namen tegen van mannen die in de Napoleontische oorlogen of later in de Tiendaagse veldtocht hun beroep hebben uitgeoefend: Anemaet, Clignett, Graafland, Storm de Grave, Jacqmin, Lux, Paravicini di Capelli, Rauwenhoff, Steinmetz.

De andere bijdragen in de albums zijn van personen uit de directe omgeving: broers en zussen Blanken, Van Kruijne, neven en nichten Villerius, Plooster, Blanc en Brielse jongedames (Bladergroen, Dorsman, Noot, Hoog, Mulet). Met verder onderzoek zijn misschien nog wel meer verbanden te ontdekken.

Niet alle albumhoudsters zijn getrouwd. Helena Catharina van Kruijne en Niesje Blanken overleden resp. in 1837 en 1866 te Brielle, beiden nooit gehuwd geweest. Jacoba Blanken trouwde in 1814 met luitenant Jan Sierevelt (schreef vier bijdragen). Jongste zus

Portret van mevrouw Van Kruijne-Vilerius en haar oudste dochter Helena Catherina, ca. 1778. Collectie Historisch Museum Den Briel.

Johanna Adriana Blanken zocht het in marinekringen: in 1823 werd Jan Nap haar bruidegom (een mevrouw Van Dieme-Nap had al in 1821 voor het album geschreven).

Soortgelijke huwelijken hadden bij de Van Kruijnes plaats: Catharina Maria in 1819 met kapitein van de nationale militie Cornelis F. Croes, en Johanna Adriana in 1823 met 1ste luitenant infanterie W.J. van de Poll (schreef voor het album). Jacoba vertrok in 1810 met haar

bruidegom M.L. Plooster (een aannemer, mogelijk een neef van de familie Blanken) naar zijn geboorteplaats Ameide. Ook deze man was genegen enkele bijdragen aan de albums te leveren.

Het al eerder vermelde echtpaar Louis van Kruijne en Helena Blanken bleef in Brielle wonen, waar Louis de notarispraktijk van zijn vader voortzette. De andere broer, Anthonij - als 'oom Toon' een begrip in Brielle geworden - trouwde wel, maar dit huwelijk bleef kinderloos. Waarschijnlijk zijn de albums bewaard door een van de kinderen van Louis en Helena van Kruijne. Dit echtpaar kreeg zeven kinderen, maar via welke afstammeling de albums in het streekarchief terecht zijn gekomen, heb ik niet kunnen achterhalen.

Waarde en waardering

Het gevoel bij het zien van een dergelijk archiefstuk is deels natuurlijk subjectief. Zelf vergeleek ik de gezusters Blanken en Van Kruijne onwillekeurig met de personages uit een van mijn favoriete boeken, *Pride and prejudice* van Jane Austen. Het boek speelt in dezelfde tijd, vertelt over de zorgen die een moeder zich maakt om haar vijf dochters aan de man te brengen, en laat ook zien hoe de komst van een regiment soldaten in een klein plaatsje de hoofden en harten van de huwbare jongedames op hol kan brengen.

Om beroepsmatig te spreken: gelukkig kan een historisch document zoals het hier besprokene, bewaard en behouden worden in een streekarchief. Daarbij komt tot uiting dat archieven het niet alleen tot hun taak zien om de overheidsarchieven te bewaren (waartoe zij bij wet verplicht zijn) maar ook om andere, van particulieren of private sector afkomstige, geschreven documenten, die van waarde zijn voor de kennis van het (regionale) verleden, te verzamelen. Hopelijk zal aan deze laatste taak in de toekomst niet getornd worden.

Over de auteur:

Mevrouw drs. E. Lassing-van Gameren is medewerker van het streekarchief Voorne-Putten en Rozenburg.

Literatuur:

Alba amicorum: vijf eeuwen vriendschap op papier gezet, het album amicorum en het poëziealbum in de Nederlanden (Maarssen etc., Schwartz/Sdu, 1990).

Jager, H. de, *De Brielsche vroedschap* (Rijswijk, 1904).

Klok, J., *Brielle stad in de Landen van Voorne* (Brielle, 1980).

Uit de streek

Tentoonstellingen in het Historisch Museum Den Briel

t/m 31 oktober 2004: *Vis voor een prikkie*.

De visserij van Brielle en Zwartewaal

26 november 2004 tot half februari 2005: *Interieur*.

Een tentoonstelling over het huiselijk interieur op Voorne met als hoofdthema de slaapkamer. Deze tentoonstelling is de laatste in de driejarige reeks van het project V*E*T (Voorne's Eigen Tijd).

maart t/m mei 2005: *Gezicht op Brielle* (werktitel).

Een expositie van tekeningen, prenten en schilderijen met de stad Brielle als onderwerp.

juni-juli-augustus 2005: *Getrouwd in Brielle* (werktitel).

Een fototentoonstelling van bruidsparen in de deuropening van het stadhuis.

Publicaties

Bob Benschop, Oudendoorn en de landbouwcrisis van 1878-1895 (Publicatierreeks nr. 20 Stichting Streekhistorie VPR) (Bernisse 2004).

Arie Kweekel, Heenvliet in vroeger tijden (Sommelsdijk 2004).

Corrie van der Linden en Frans Lodewijk, Winkeltjes en andere Brielse zaken (Boekje en CD) (Spijkenisse 2004).

Aanmelding

Ondergetekende

Adres

Postcode Plaats

meldt zich aan

voor het

persoonlijk lidmaatschap

(contributie: 9,60)

familielidmaatschap

(contributie: 14,40)

van de vereniging 'Vrienden van het Historisch Museum Den Briel'

Datum: Handtekening

Verzendadres: Vrienden v/h Historisch Museum Den Briel
Secretariaat
Mevr. E.C. Laroy-Meeuse
Van Almondeweg 70, 3231 CS Brielle
Tel./fax 0181-413635

N.B. Na 1 juli is alleen nog de halve contributie verschuldigd; na 1 november wordt voor de resterende maanden geen contributie meer geheven. Voor de betaling van de contributie ontvangen de leden een acceptgirokaart.

Auteursinstructies

Historische artikelen over Brielle en de streek zijn welkom. Geadviseerd wordt vooroverleg met de hoofdredacteur, drs. A.A. van der Houwen te plegen. Hij is bereikbaar tijdens kantooruren onder nummer (0181) 475154. Aanlevering van de artikelen in computer-leesbare vorm, of minimaal met schrijfmachine geschreven, wordt op prijs gesteld.

De redactie behoudt zich het recht voor, in overleg met de auteur, artikelen in te korten of te wijzigen.

Advertentietarief

Een pagina per jaar (2 edities): □ 90,-

Copyright

Overname van artikelen uitsluitend met bronvermelding en na verkregen toestemming van de redactie.

Belangrijke telefoonnummers

Meldpunt Monumentenzorg: tijdens kantooruren:

(0181) 471111 (gemeente Brielle; mevrouw Angelique van Oers)

Meldpunt 'Cultureel Erfgoed': tijdens kantooruren van

dinsdag t/m vrijdag: (0181) 475473 (Hist. Museum Den Briel).

Internet-adressen:

Historisch Museum Den Briel: www.historischmuseumdenbriel.nl

Musea in Nederland: www.tribute.nl/hollandmuseums/nl/frame.html

Streekinformatie: [/www.vpri.com/main.htm](http://www.vpri.com/main.htm)

Streekarchief: www.vpri.com/streekarchief

Ver. Vrienden van het Historisch Museum Den Briel:

<http://www.inter.NL.net/users/F.Keller/Tromp.html>